

Argentina. Es tracta, en paraules de Buades, “d’una obra clarament propagandística, encarregada a un glosador pel consolat argentí o per un agent d’emigració amb la intenció de fomentar l’emigració mallorquina. La capacitat comunicativa dels glosadors es posava al servei de la política poblacionista del govern argentí i, per mitjà d’un llenguatge entenedor per a un públic majoritàriament analfabet, hom mirava de predisposar els jornalers cap a l’emigració amb la promesa d’un futur econòmic del tot falaguer”. Trobem exemples iguals que aquest arreu dels Països Catalans.

Quan els governs argentí i xilè deixaren de subvencionar el passatge, el fenomen de l’emigració s’aturà. Perquè la crisi econòmica, lluny d’atenuar-se, s’intensificà, sobretot amb la guerra de Cuba (1895-1898) i contra els Estats Units (1898) i la consegüent pèrdua espanyola de les colònies de Cuba i Puerto Rico (a més de les Filipines). Arran de l’ànima de trobar un futur millor, milers de ciutadans empobrits feien què fos per mirar d’aplegar prou diners per a pagar el viatge cap al somni americà. Moltes famílies pagaven –com podien, àdhuc endeutant-se– el viatge a un dels membres, sovint l’home, amb l’esperança que enviaria diners i tornaria quan pogués. S’activaren vertaderes cadenes migratòries segons el lloc d’origen: els naturals d’un poble emigraven cap a zones americanes on ja residien familiars, amics o antics veïns.

A final del segle XIX i principi del XX, una gernació se n’anà dels Països Catalans a Amèrica

En pocs casos, l’aventura acabà bé. Per a la majoria, el somni durà el temps del viatge

Els qui partien se n’anaven amb el mínim al damunt. Una mica de menjar, potser una muda i poca cosa més. De Barcelona partien els vaixells de la Compañía Transatlántica Española, de la Compañía de Pinillos, de la Société Générale des Transports Maritimes a Vapeur, entre més, que arplegaven els arribats al port barceloní des de tots els racons de Catalunya i les illes Balears. D’allà començaven la travessia cap al sud, atracaven a València –on carregaven els naturals del País Valencià– i prosseguien cap a Màlaga i Cadis per acabar d’omplir el passatge. Enfilaven l’estret de Gibraltar, guanyaven l’Atlàntic i feien escala a Las Palmas de Gran Canària o al port de São Vicente –a l’illa del mateix nom– per proveir-se de carbó. Llavors, la gran mar. Cap a Amèrica. La travessia de l’Atlàntic durava unes tres setmanes si la destinació era el Río de la Plata (l’Uruguai i l’Argentina); si anaven fins a Xile, a l’oceà Pacífic, s’allargava fins a quaranta dies de mitjana. Les condicions del viatge eren dures. El professor Buades –autor de diversos llibres sobre l’emigració mallorquina i balear– ha constatat “que l’amuntegament de gent dins un espai tan reduït, la deficient alimentació i la manca de condicions higièniques i sanitàries eren els principals problemes per als viatges de tercera classe”. Que, naturalment, eren els dels emigrants. El cost del viatge en tercera, 200 pessetes, era molt –de mitjana, tant com podia cobrar un obrer o un jornalero per 200 dies treballats–, però molt menys que no el de segona, 450, o el de primera, 700, que eren preus astronòmics, del tot inabastables per als emigrants.

I quan arribaven a port, l’enigma. Ningú no sabia exactament on anava ni què hi faria. Llavors començava l’aventura de bon de veres. Que en pocs casos acabava bé. Per a la majoria, el somni durà el temps del viatge.

Els foren els nostres emigrants. Avui dia, massa oblidats per una societat generalment benestant que no vol recordar quan érem pobres, per ventura per no haver de fer front a la realitat que ara són centenars de milers els immigrants que fan el camí invers al dels nostres avantpassats.

Miquel Payeras

Quan les Illes es despoblaven

L’emigració illenca a final del XIX i principi del XX implicà una pèrdua de població considerable.

No se n’anaven a fer fortuna, sinó a provar de sobreviure. Partien a l’altra cap de món sense haver recorregut, la majoria de vegades, sinó unes poques dotzenes de quilòmetres en tota la seva vida. L’únic que sabien del cert era que volien fugir de la misèria que patien. Eren els emigrants. Els balears que a final del segle XIX i fins a la segona i la tercera dècades del XX deixaren enrere les estretes fronteres illenques per embarcar-se en una aventura incerta, que en la majoria dels casos no tingué ni la fortuna per destinació ni el retorn per conhort.

Els motius de l’emigració. A mitjan segle XIX la població balear

Cançó trista de la desesperança

Els milers de balears que partiren cap a Amèrica crearen un flux continu i creixent durant els darrers anys del segle XIX i principi del XX. El fenomen tingué tanta importància que arribà a produir mostres culturals pròpies. Són les gloses i cançons de l’emigració. Composicions malenconioses que parlen de la consciència per part

EFEE
A la recerca d'una vida millor.

va créixer considerablement a causa del manteniment d'uns alts índexs de natalitat i la contracció dels de mortalitat, que tradicionalment havien estat molt alts. Aquest augment demogràfic

dels qui marxen de la dificultat o la impossibilitat del retorn. Són les tristes cançons de la desesperança. A Mallorca es popularitzà una d'aquestes lletres, titulada "Benhaja Mallorca", que feia així: "Quant sia a fora de Mallorca/ a l'altra banda del mar/ la bona gent mallorquina/ no podré mai oblidar./ Cada nova primavera,/ quan l'oronella vendrà,/ una nova paraula amorosa/ i un record meu vos durà./ Terra millor que Mallorca/ en tot el món no n'hi ha..."

es produeix en unes illes on l'economia encara depenia molt del sector agrari. A la dècada de 1880, el camp és sacsejat per la baixada de preus i, de seguida, pel drama de la fil·loxera —que anorrea la vinya. Aleshores, ni la indústria incipient ni cap més sector no pot assumir la mà d'obra excedent del camp. La situació encara empitjora arran de les guerres colonials de 1895-1898 (les de Filipines i Cuba), quan les exportacions cauen i molts tallers fan fallida. No hi havia feina almon: ni al camp ni a les indústries ni a la construcció... enlloc.

La crisi econòmica s'acarnissà amb la societat balear a la fi del XIX. Molta gent perdia la feina: obrers i camperols, propietaris de tallers... El febrer del 1895 *La Almudaina* escrivia que "no són sols els tallers de sabateria [que havien estat els primers afectats per la crisi], sinó també els de fusteria,

els de ferreria... tots han de despatxar els treballadors o tancar, de tant que hi ha disminuït la demanda". Un altre periòdic, *La Actualidad*, assegurava el gener del 1898 que "moltes famílies veuen transcórrer una setmana sencera sense cap més aliment sinó el que haurien consumit en un sol dia [en condicions normals, abans de la crisi]". La crisi era intensa i afectava la immensa majoria de famílies. Val a dir que aleshores les Balears tenien poc més de 300.000 habitants. Doncs bé, el febrer del 1898, només a Manacor (segona ciutat en importància econòmica i en població), la premsa hi comptabilitzava més de 1.000 famílies que no tenien assegurat cap ingrés econòmic.

En vista del drama, a partir del 1895 es féu necessari de crear allò que se'n digué les *cuines econòmiques*. És a dir, dispensar menjar primer a molt baix preu i més tard gratuït a la legió

Colònia d'emigrants a Buenos Aires.

de gent que no tenia quemenjar ni un cèntim amb què comprar-lo. És un bon indicador de la pobresa que regnava a les Illes. Malgrat que la premsa conservadora coetània intenta matisar el fenomen, dient que hi havia abusos per part de gent que no estava tan necessitada, el fet cert és que una altra premsa, com *La Almudaina*, reflecteix diàriament el drama. Aquest diari publicava el novembre del 1898 que “és sensible haver de veure tanta gent que fa cua per obtenir menjar”. Només a Palma, segons les informacions de la premsa d'aleshores, la *cuina econòmica*, instal·lada al Consolat de la Mar –avui, seu del govern– atenia diàriament més de 1.000 persones. En una ciutat de només 60.000 habitants.

Un altre indicador feient de la pobresa regnant és allò que es podria anomenar les *processons de la misèria*. Eren centenars de treballadors sense feina que pelegrinaven per les cases dels *propietaris* –empresaris, d'acord amb la terminologia de la premsa coetània– i de les persones *distingides* demanant almoïna, alguns cèntims que els permetessin de comprar pans, que llavors repartien entre tots, i així podien donar menjar a les famílies respectives. Un altre senyal força rellevant eren les feines comunitàries. Davant la crisi galopant, les institucions –que no tenien res de semblant a això que avui és la política social i assistencial– organitza-

ven rifes entre la gent *distingida* –en terminologia mediàtica d'aleshores: aristòcrates, burgesos...– per recaptar fons que llavors servien perquè la institució acomplís obres públiques –de poca volada: arranjat voravies, treballar en alguna pedrera...– pagant jornals d'una pesseta el dia. Era poc, però almenys així podien menjar mentre els duràs la feina. El problema ben aviat va ser que les llistes d'apuntats a les feines comunitàries excedien de molt els recursos recaptats i el 1898 senzillament no hi ha diners per a continuar amb aquesta via de caritat, car la crisi també assota els benestants.

Així doncs, només hi havia dos camins per a la multitud de famèlics que no tenien res per a viure: o la revolució o l'emigració. La premsa benestant de Palma fa referència més d'una vegada a la temença de revoltes socials. De fet, el 13 d'abril del 1898 s'estén el pànic a Palma quan mig miler de treballadors que s'havien quedat sense les feines comunitàries es concentren al centre de la ciutat i, tot seguit, entren per la força a tots els comerços que troben al seu pas i demanen almoïna amb mals modals. En aquells actes, tothom veu germi-

nar la revolució. La policia a cavall pren el centre de Palma i dissol els concentrats. Va ser l'únic intent de protesta violenta o revolucionària que es visqué a les Illes, en aquells anys de penúries. No, no hi hagué revolució. Així doncs, l'únic recurs que quedava era l'altra via: l'emigració.

Per ventura el millor retrat de la manera com es vivia i del perquè de l'emigració ens el dona el diari *La Almudaina* que, el març del 1898, escriu: “No surt correu [vaixell] cap a Amèrica en el qual no hi figuri un bon contingent de naturals [...]. Els jornals són a pesseta i la immensa majoria dels jornalers treballen quinze dies el mes i no pas per poques ganes de fer feina, sinó perquè no hi ha qui els en pugui donar. Com poden mantenir-se i mantenir la família amb cinquanta cèntims diaris? Els queviures són pels niguls; un pa que pot servir de desdèjuni pot costar ja 0,5 pessetes [...]. Tals circumstàncies aclaparen l'home més ferm. I no poden resistir-les, van a la negra usura i aquest vampir els acaba de xuclar la darrera gota de sang [...]. No és estrany, doncs, que aquests homes que han perdut la il·lusió i les esperances [...] i veuen famèlics i mig despullats els seus fills [...] es disposin a abandonar els llocs dels seus records [...], perquè la seva pàtria no els pot proporcionar ni el rosegó de pa que conhorti mínimament la seva fam [...]. Plorem per aquests pobres desgraciats que a l'hora d'emprendre un viatge tan llarg [...], tal volta per sempre, no ho fan –com n'hi ha que suposen– impulsats per l'ambició de trobar or a caramells, sinó obligats per la necessitat imperiosa de guanyar el pa per als seus fills.”

L'èxode. De la magnitud de l'emigració balear cap a l'exterior, sobretot a Amèrica, a final del segle XIX, en dona fe la dada que aporten els historiadors Joan Buades, Mariantònia Manresa, Antoni Marimon i Margalida Mas al llibre *El moviment associ-*

Entre el 1887 i el 1897 partiren de les illes Balears més de 24.000 persones, que equival al 8% de la població

EL TEMPS

Museu de l'emigració a Ellis Island, a Nova York. Aquest va ser el centre d'acolliment d'emigrants dels EUA.

atiu a l'exterior, en el qual asseguruen que al decenni 1887-1897 partiren de les Illes més de 24.000 persones. És a dir, el 8% de la població absoluta que tenia aleshores l'arxipèlag. I als anys anteriors ja hi havia hagut una emigració prou intensa. I després continuaren fugint nombrosos contingents, si bé no tants com al decenni esmentat.

Moltes poblacions de les Illes sofriren una vertadera sagnia demogràfica. De Menorca, cada setmana en sortien dotzenes i dotzenes d'emigrants, que en part embarcaven als vaixells *Unión* i *Paloma* que els portaven des de Maó cap a Orà o Alger: a final del XIX, al nord d'Àfrica hi residien uns 20.000 naturals de Menorca o descendents de menorquins. Uns altres menorquins anaven cap a Barcelona, igual com els qui partien de Palma, Alcúdia i Sóller –a Mallorca– i la Vila d'Eivissa. A la capital catalana alguns intentaven trobar feina, per no haver de partir cap a Amèrica. Però sense sort. Deia

El Noticiero Universal, de Barcelona, el juny del 1898, que “van arribant a aquesta ciutat un nombre considerable de sabaters procedents de les Balears que, mancats de feina, vénen aquí a cercar-ne, però no n'hi troben i, per tant, han de marxar cap a l'Amèrica del Sud”.

L'emigració arriba a ser tan intensa que una part de la premsa il·lenca pren posicions crítiques enfront del fenomen que despobla el territori. És el cas, per exemple, del diari *La Almudaina*, que arriba a publicar una secció fixa titulada gràficament “Contra l'emigració”. O d'*El Heraldo de Baleares*, que sovint clama contra l'emigració publicant ressenyes per explicar que la situació als països americans no és tan bona com les empreses de reclutament d'emigrants volen fer creure: “Els jornals hi van molts estrets i l'alimentació és deficient també, i la misèria afecta els que hi van arribant.”

Però aquestes veus no fan forat. La misèria a les Illes és tan crua que l'emigració continua enxiquint la població. La gent parteix a l'Argentina, l'Uruguai, Xile, Cuba, Puerto Rico i, en menor magnitud, a França i Algèria. En alguns altres països americans també hi ha presència balear, com ara Mèxic, el Brasil, la República Dominicana, però amb molta menys intensitat. Residualment, es localitzen colònies il·lenques a Bèlgica i a les Filipines. Aquesta és la geografia de l'emigració balear.

Les cadenes migratòries –explica l'historiador especialitzat en emigració balear Joan Buades– “determinen els assentaments i les activitats econòmiques de molts emigrants”. Per exemple, “l'emigració de Manacor, Pollença i Felanitx s'identifica amb l'Argentina i amb activitats vinculades al sector primari i terciari. Els emigrants de Valldemossa es relacionen amb Montevideo, on fan feina en

EL TEMPS

Vista d'Ellis Island a la dècada dels 20 del segle passat.

forns. Els de Sóller treballaven a les plantacions de cafè a Puerto Rico. Els d'Andratx anaven a Cuba a fer feina a la pesca d'esponja a Batabanó i Cienfuegos. Els de Campanet i de Caimari els trobem als ranxos de carbó vegetal a les províncies de Córdoba, Chaco i Santiago del Estero a l'Argentina. Els de Son Servera, en un altre indret argentí, Goyena, per a treballar en els cereals; aquesta localitat fou fundada el 2 d'abril del 1902 per Francesc Oliver i la seva dona Isabel Fullana, naturals de Manacor”.

La petjada que deixaren els illencs als països que els acolliren és notable. Alguns arribaren a triomfar-hi socialment i econòmicament. És el cas dels germans Guillem i Antoni Marquès Arbona, que crearen una fàbrica de rom que arribà a ser molt important. O d'un grup de sollerics que fundaren la *Sóller Sugar Company* el 1909. O Nicolau Mayor, que féu fortuna amb l'empresa tabaquera La Balear. O Miquel Monserrat, de Felanitx, que fundà a l'Argentina el Banco Monserrat Limitado. O la família Rosselló, de Lloseta, un descendent de la qual, Pedro Rosselló, fou elegit governador de l'estat associat de Puerto Rico el 1993 i 1996. O Julià Barceló, de Porreres, que fundà a la República Dominicana l'empresa elaboradora de rom que porta el seu nom, Rom Barceló.

Malgrat aquests èxits, la majoria no arribà pas tan lluny. Alguns s'hi integraren, i arribaren a ser classe mitjana, i alguns altres tornaren a les Balears. Molts, simplement pogueren sobreviure, no pas sense problemes, i alguns altres, bastants, ho passaren tan malament com ho havien passat a la terra que havien deixat.

A banda del triomf o del fracàs de l'aventura migratòria, els balears a Amèrica intentaren mantenir les seves arrels. Entre el 1885 i el 1938 –novament, segons explica Joan Buades–, fundaren un total de 27 centres balears: 16 a l'Argentina, 5 a Montevideo, 3 a l'Havana, 1 a Santiago de Xile i 1 a Nova York. La majoria eren centres recreatius i culturals amb la intenció de mantenir el contacte entre els emigrats residents a la mateixa localitat. Però alguns també intentaren prestar assistència als més desvalguts que a l'emigració no havien trobat el paradís que s'havien imaginat. Alguns centres editaren revistes –*El Mallorquín*, *La Roqueta*, *L'Oranella*, *L'Almoïna...*–, algunes en català, per mantenir el contacte amb les Balears, i hi portaven notícies de la terra d'origen.

Els efectes de l'emigració. Dues grans conseqüències portà a les Balears el fenomen migratori. Primer de tot, un despoblament considerable fruit

de la quantitat de gent que se n'anava a cercar una vida millor a l'altra banda del món, la majoria de la qual no la trobà. Segons Buades, “per a un nombre significatiu, les oportunitats que tingueren només els donà un magre profit que els permeté una relativa millora quan tornaren. Alguns altres, ni això, i allà quedaren, oblidats en una terra llunyana”. El despoblament –només la part forana de Mallorca perdé més de 46.000 persones entre el 1878 i el 1930– implicà que l'excés de població s'anul·làs i quedàs avortat el perill de conflictivitat social.

El segon efecte és el retorn de capital econòmic. És un fet poc conegut. Hi ha efectes visibles a diversos indrets de retornats –els *indianos*– que construïren cases luxoses –a Sóller, per exemple–, compraren terres entre el 1901 i el 1936 que es parcel·laren i ajudaren a transformar l'estructura de la propietat agrària illenca. Però no hi ha estudis que avaluin quin fou exactament l'efecte econòmic d'aquesta injecció de capital vingut de l'emigració.

Pel que fa a la qüestió lingüística als països que acolliren els emigrants balears, Buades assegura que en alguns indrets reberen mostres d'una certa xenofòbia –com a Cuba, on molts se'n reien quan els sentien parlar en català– i que s'integraren lingüísticament en castellà. La conseqüència fou que a la segona generació el català s'usàs menys que no pas a la primera i que a la tercera ja fos pràcticament desconegut.

L'emigració illenca cap a l'exterior va continuar essent una realitat dramàtica fins els anys 60 del segle XX. Però ja no tingué el volum ni la importància del corrent migratori que tant despoblà les illes entre final del segle XIX i principi del XX, quan milers i milers de nadius no tenien feina ni quemenjar, i quan la misèria els portà a assumir una aventura que en molts casos volgué dir anar-se'n per sempre. Un drama personal en cada cas i la prova del fracàs d'una societat, la de la Restauració, que no pogué donar el mínim als seus ciutadans. Una terrible realitat que avui és exactament la mateixa per als milers de persones d'uns altres països que arriben a ca nostra.

Miquel Payeras